

Збродська О.В., к.е.н.,
Буковинський державний
фінансово-економічний університет,
м. Чернівці

Ефективність використання елементів основного капіталу у сільськогосподарських підприємствах радіаційно забруднених територій

Проаналізовано ефективність використання елементів основного капіталу у сільськогосподарських підприємствах радіаційно забруднених територій. Розглянуто забезпеченість основними засобами аграрного виробництва у сільськогосподарських підприємствах області та районів радіаційно забруднених територій. Виявлена закономірність динаміки віддачі від застосовуваних засобів та матеріаломісткості продукції. Обґрунтовано необхідність встановленого внеску виділених ресурсів у формування показників ефективності суспільного виробництва.

Ключові слова: *основний капітал, сільськогосподарські підприємства, радіаційно забруднені території, ресурсний потенціал підприємств.*

Проанализирована эффективность использования элементов основного капитала в сельскохозяйственных предприятиях загрязненных территорий. Рассмотрено обеспеченность основными средствами аграрного производства в сельскохозяйственных предприятиях области и районов загрязненных территорий. Выявленная закономерность динамики отдачи от применяемых средств и материалоемкости продукции. Обоснована необходимость установленного взноса выделенных ресурсов в формирование показателей эффективности общественного производства.

Ключевые слова: *основной капитал, сельскохозяйственные предприятия, радиационно загрязненные территории, ресурсный потенциал предприятий.*

In the article efficiency of the use of elements of the fixed assets is analysed in the agricultural enterprises of radiation muddy territories. The provision of the fixed assets of agrarian production is considered in the agricultural enterprises of area and districts of radiation muddy territories. The educed conformity to law of dynamics of return is from the applied facilities and resource-demanding of products. The necessity of the set payment of the dedicated resources is reasonable for forming of indexes of efficiency of public production.

Key words: *the fixed assets, agricultural enterprises, radiation muddy territories, resource potential of enterprises.*

Постановка проблеми. Важливим чинником ефективності сільськогосподарського виробництва, а також обов'язковим елементом ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств є капітал. Переносячи свою вартість на вартість створеної сільськогосподарської продукції частинами (основний капітал) або повністю (оборотний капітал), засоби виробництва не тільки забезпечують умови для власного відтворення, але й сприяють кращій реалізації потенціалу трудових та земельних ресурсів.

Загальноживаними показниками, що характеризують залучення і використання капітальних ресурсів у сільськогосподарському виробництві, є забезпеченість основними засобами сільськогосподарських виробників (в

розрахунку на окрему підприємницьку одиницю, на одиницю площі угідь, на одного працівника), віддача від застосування елементів основного та оборотного капіталу у виробництві, що вимірюється через вартість виробленої продукції і отриманий прибуток. Крім кількості використаних ресурсів ключем до економічного зростання є також правильне співвідношення між різними групами цих ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі підвищення ефективності використання основного капіталу підприємств завжди приділялась велика увага з боку учених-економістів, практиків. Зокрема, значний внесок у розробку теорії, методології й практики підвищення ефективності відтворення і використання основного капіталу зробили А. Сміт, Д. Рікардо, Ж. Сей, К. Маркс, А. Маршалл, А. Картер та інші вчені-економісти. Сучасні аспекти досліджень поставленої проблеми висвітлені в працях Д. Норта, Й. Шумпетера, М. Кондратьєва, Р. Коуза, Н. Нельсона, С. Вінтера, О. Тоффлера, Г. Хакена, Г. Менша, І. Пригожина, П. Нійкампа, Л. Абалкіна, Д. Львова, С. Глазьєва та інших авторів.

Теоретичні аспекти підвищення ефективності капітальних вкладень і основних фондів, їх функціонування та відтворення, методи обґрунтування відповідних нормативів досліджувались і висвітлені у роботах П.Т. Саблука, Г.М. Підлісецького, В.Я. Плаксієнка, М.Я. Дем'яненка, М.С. Герасимчука, М.А. Лендела, М.І. Кісіля, Л.В. Конторовича, М.Г. Лобаса, О.В. Ольховикова, М.І. Геруна, Я.К. Білоуська, В.О. Пітулька та інших вітчизняних вчених.

Мета статті полягає у порівняльному аналізі забезпеченості основними засобами суб'єктів аграрного виробництва області та районів радіаційно забруднених територій, виявлення закономірностей динаміки віддачі від застосовуваних засобів та матеріаломісткості продукції. Необхідно також встановити внесок виділених ресурсів у формуванні показників ефективності суспільного виробництва (зокрема, продуктивності праці), визначити вплив випадкових і невиділених ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на офіційну статистику та інформацію, зібраної в результаті власних досліджень, розглянемо динаміку вартості основних засобів сільського господарства, застосовуваних в Житомирській області в цілому і окремо в районах радіаційно забруднених територій (табл. 1).

Динаміка вартості основних засобів у сільському господарстві області є негативною. За період дослідження вартість основних засобів, використовуваних у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві, зменшилася на 25 %. Вартість основних засобів, які використовують у виробництві сільськогосподарськими підприємствами радіаційно забруднених територій, також зменшилася, але це зменшення склало лише 22 %.

Таблиця 1

**Забезпеченість основними засобами сільськогосподарських підприємств
Житомирської області у фактичних цінах, млн грн**

Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	Відхилення, +/-
Вартість основних засобів с.-г. підприємств області в цілому	3988	3767	3373	2788	2985	-1003
Кількість с.-г. підприємств по області	2180	2284	2348	169
Припадає основних засобів на 1 с.-г. підприємство області	1,55	1,22	1,27	-0,28
Вартість основних засобів с.-г. підприємств радіаційно забруднених територій	1196,8	1146,3	988,0	900,68	932,2	-264,6
Кількість с.-г. підприємств радіаційно забруднених територій	405	398	354	304	328	-77
Припадає основних засобів на 1 с.-г. підприємство радіаційно забруднених територій	2,96	2,88	2,79	2,96	2,84	-0,11

Розраховано на основі [1, с. 65] та за матеріалами власних досліджень по сукупності підприємств радіаційно забруднених територій, що подають форму № 50-сг

Негативна динаміка характерна як для вартісної оцінки основних засобів, так і для кількісних показників одиниць сільськогосподарської техніки. Зокрема, за період 2007–2011 рр. кількість тракторів у сільськогосподарських підприємствах області скоротилася з 9467 од. до 6166 од. (на 35 %), а кількість зернозбиральних комбайнів з 2695 од. до 1685 од. (на 37,5 %).

Скорочення також спостерігається за показником кількості вантажних автомобілів: з 6925 од. до 4895 од. (на 29,3 %) [1, с. 102].

Очевидною є значна розбіжність між показниками забезпеченості основними засобами сільськогосподарських підприємств області в середньому та районів радіаційно забруднених територій. Можливе пояснення полягає в тому, що показник кількості сільськогосподарських підприємств по області включає всіх суб'єктів ЄДРПОУ, які при реєстрації вказали видом економічної діяльності сільськогосподарське виробництво. Але фактично не всі вони є функціонуючими. Серед підприємств радіаційно забруднених територій фігурують лише дійсно функціонуючі.

Значення вартості основних засобів, що припадає на одне функціонуюче сільгоспідприємство області, можна вирахувати, спираючись на цифру офіційної статистики щодо чисельності діючих сільськогосподарських підприємств. У 2011 р. кількість діючих таких підприємств становила 1428 одиниць різних організаційно-правових форм господарювання [1, с. 101]. Відповідно до цієї кількості сільгоспідприємств, середня вартість основних засобів становить 2,1 млн. грн., що є меншим за показник забезпеченості основними засобами середнього сільськогосподарського підприємства забруднених територій.

Таблиця 2

Припадає первісної вартості основних засобів на 1 сільгоспідприємство радіаційно забруднених територій, тис. грн

Район	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	Середнє	Відхилення,
-------	---------	---------	---------	---------	---------	---------	-------------

						значення	%
Вол.-Волинський	2905,07	2868,65	3416,95	6764,33	3491,76	3889,35	20,20
Ємільчинський	3258,06	3366,06	3027,37	3607,05	3670,96	3385,90	12,67
Коростенський	3658,22	3532,31	3896,55	4052,30	4117,96	3851,47	12,57
Лугинський	5064,46	4345,38	7314,63	8516,67	6003,33	6248,89	18,54
Малинський	4434,22	4589,07	3969,39	7004,00	5633,54	5126,04	27,05
Народицький	5200,38	5354,08	9991,00	9025,57	6139,70	7142,15	18,06
Нов.-Волинський	5897,55	5686,60	5581,80	6984,00	7107,38	6251,47	20,51
Овруцький	9087,88	8750,38	8199,96	8165,18	8566,73	8554,02	-5,73
Олевський	6965,65	6963,42	7344,06	9155,64	6648,75	7415,50	-4,55
РЗТ	4986,66	4919,73	5227,68	6479,41	5719,31	5466,56	14,69

Власні дослідження, по сукупності підприємств, що подають форму № 50-сг

За даними табл. 2 розглянемо рівень забезпеченості основними засобами сільськогосподарського виробництва у сільгосппідприємствах окремо по районах радіаційно забруднених територій (табл. 2). У всіх районах за досліджуваний період відбувалося зменшення вартості основних засобів, якими розпоряджаються сільськогосподарські підприємства, але внаслідок ще більшого зменшення кількості самих підприємств, забезпеченість окремої підприємницької одиниці основними засобами покращилася практично у всіх районах.

Виняток складають підприємства Овруцького та Олевського районів. Вартість застосовуваних основних засобів тут скоротилася на 13,6 % та 23,6 % відповідно, натомість кількість господарюючих одиниць зазнала скорочення лише на 8 % та 20 % відповідно. Найбільше зростання вартості основних засобів в розрахунку на 1 підприємство відбулося у Малинському районі. Незважаючи на найсуттєвіше скорочення вартості основних засобів сільськогосподарського виробництва у сільгосппідприємствах цього району (38,8 %), тут відбулося і найбільше скороченні кількості самих підприємств – на 52 %.

Об'єктивнішими показниками забезпеченості основними засобами сільгоспвиробництва є фондоозброєність та фондозабезпеченість (на 100 га угідь). Як свідчать висновки попередніх пунктів дослідження, площі угідь, що обробляються сільгосппідприємствами, демонструють тенденцію до зменшення. Лише у 2011 р. на радіаційно забруднених територіях проявилася незначна позитивна тенденція: площі угідь, використовуваних сільськогосподарськими підприємствами, зросли на 3,1 % порівняно з 2010 р.

За таких умов природною є позитивна динаміка показників фондозабезпеченості сільськогосподарського виробництва у сільськогосподарських підприємствах радіаційно забруднених територій. Найвищі значення фондозабезпеченості характерні для сільгосппідприємств Лугинського, Народицького та Олевського районів. В кожному з них обробляють менше 10 тис. га сільськогосподарських угідь (від 5 до 7,6 тис. га) (табл. 3).

Найбільший приріст фондозабезпеченості характерний для Володарськ-Волинського та Олевського районів. Саме в цих районах спостерігалось

найбільше скорочення площ використовуваних угідь (у 2,8 та 3,2 рази відповідно). Звичайно, самі по собі виробничі засоби користі не приносять, а лише в руках людей, що працюють у сільськогосподарському виробництві. Поєднання трудових і капітальних ресурсів у виробництві характеризує показник фондоозброєності (табл. 4).

Таблиця 3

**Фондозабезпеченість сільськогосподарського виробництва
у підприємствах радіаційно забруднених
територій (тис. грн на 100 га угідь)**

Райони	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	Середнє значення	Відхилення, %
Вол.-Волинський	510,59	528,97	636,49	1242,43	1023,45	788,39	100,45
Ємільчинський	299,39	303,42	344,02	394,80	456,39	359,60	52,44
Коростенський	416,76	447,76	513,64	582,52	754,44	543,02	81,02
Лугинський	802,90	706,13	991,81	1135,56	1080,60	943,40	34,59
Малинський	445,07	425,79	441,04	1000,57	605,26	583,55	35,99
Народицький	650,05	756,55	1577,53	1289,37	807,86	1016,27	24,28
Нов.-Волинський	450,51	426,00	722,56	587,06	588,90	555,01	30,72
Овруцький	649,13	677,45	582,10	718,54	785,28	682,50	20,97
Олевський	782,66	887,95	1152,01	1736,41	1934,18	1298,64	147,13
РЗТ	499,50	503,65	625,34	734,02	736,37	619,77	47,42

Власні дослідження по сукупності підприємств, що подають форму № 50-сг

Таблиця 4

**Фондоозброєність праці
в сільгоспідприємствах РЗТ, тис. грн/ос.**

Район	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	Середнє значення	Відхилення, %
Вол.-Волинський	68,49	79,09	98,97	167,25	154,18	113,60	125,10
Ємільчинський	54,89	62,23	58,90	66,02	92,88	66,98	69,21
Коростенський	82,26	87,16	103,67	113,80	141,39	105,66	71,88
Лугинський	115,91	122,27	203,18	206,88	190,25	167,70	64,13
Малинський	90,70	128,53	105,23	212,24	244,12	156,16	169,15
Народицький	77,26	77,86	123,35	177,97	180,05	127,30	133,04
Нов.-Волинський	79,84	85,89	103,65	99,72	126,68	99,16	58,66
Овруцький	75,50	84,48	86,79	96,37	125,48	93,72	66,20
Олевський	112,80	115,75	130,85	153,29	146,33	131,81	29,72
РЗТ	79,86	88,66	99,14	114,45	137,62	103,95	72,33

Власні дослідження по сукупності підприємств, що подають форму № 50-сг

Найвищі значення фондоозброєності праці характерні для Лугинського та Малинського районів. Саме в цих районах в сільськогосподарських підприємствах зайнята найменша кількість працівників – у середньому 284 та 300 осіб відповідно. Якщо порівняти показники фондоозброєності праці з її

продуктивністю, то можна побачити, що високе значення фондоозброєності для сільськогосподарських підприємств Малинського району має певний сенс і виправдовується вищими показниками продуктивності праці. Разом з тим, високі показники фондоозброєності праці в сільськогосподарських підприємствах Лугинського, так само як Олевського районів, відповідним рівнем продуктивності праці не супроводжуються. Підприємства Новоград-Волинського району, які стабільно демонстрували високий рівень продуктивності праці, мають середні показники фондоозброєності праці.

Проаналізуємо ефективність використання капітальних ресурсів в сільськогосподарських підприємствах радіаційно забруднених територій за допомогою показників фондівіддачі та норми прибутку (табл. 5 та 6).

Найвищі показники ефективності використання основних фондів демонструють сільськогосподарські підприємства Новоград-Волинського району, а найбільша позитивна динаміка спостерігається в підприємствах Малинського району.

Таблиця 5

Фондовіддача в сільськогосподарських підприємствах радіаційно забруднених територій, грн/грн

Район	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	Середнє значення	Відхилення, %
Вол.-Волинський	0,10	0,11	0,11	0,09	0,06	0,09	-40,82
Ємільчинський	0,22	0,22	0,24	0,22	0,19	0,22	-12,01
Коростенський	0,11	0,11	0,12	0,16	0,14	0,13	31,11
Лугинський	0,07	0,08	0,06	0,07	0,08	0,07	6,39
Малинський	0,07	0,07	0,11	0,11	0,13	0,10	72,87
Народицький	0,09	0,09	0,09	0,09	0,07	0,09	-18,88
Нов.-Волинський	0,30	0,31	0,40	0,44	0,31	0,35	2,39
Овруцький	0,17	0,17	0,16	0,14	0,12	0,15	-27,43
Олевський	0,06	0,07	0,07	0,06	0,06	0,06	-14,22
РЗТ	0,16	0,16	0,19	0,19	0,16	0,17	-2,77

Власні дослідження по сукупності підприємств, що подають форму № 50-сг

В сільгосппідприємствах Ємільчинського району протягом досліджуваного періоду спостерігався достатньо високий рівень фондівіддачі, натомість у 2008 р. він зазнав зниження. Виробництво валової продукції в розрахунку на 1 грн основних виробничих фондів, безперечно, є важливим показником ефективності їх використання.

Разом з фондівіддачею, при аналізі ефективності використання капіталу розраховують також норму прибутку, як відношення чистого середньорічного прибутку на капітал до вартості цього капіталу, виміряне у відсотках. Як показували попередні дослідження, не у всіх районах радіаційно забруднених територій і не у всі роки показники чистого прибутку сільськогосподарських підприємств були позитивними, тому розрахунок відхилення показника не є

доцільним. В аналізі обмежимося лише середнім значенням норм прибутку за досліджуваний період (табл. 6).

За 5 досліджуваних років середній рівень норми прибутку по радіаційно забруднених територіях виявився позитивним, хоча його значення є невисоким. Максимальне значення норми прибутку продемонстрували у 2007 р. сільськогосподарські підприємства Новоград-Волинського району – 4,7. Протягом всього досліджуваного періоду норма прибутку по сукупності підприємств цього району була позитивною.

Таблиця 6

**Норма прибутку в сільськогосподарських підприємствах
радіаційно забруднених територій, коп./грн**

Район	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	Середнє значення
Вол.-Волинський	-1,40	-0,79	-0,99	-1,58	-1,32	-1,22
Ємільчинський	1,69	1,48	0,96	-1,40	-2,05	0,14
Коростенський	-0,19	0,11	-0,24	-2,72	-6,69	-1,95
Лугинський	-1,21	-0,01	1,33	-1,21	-3,79	-0,98
Малинський	-0,99	1,65	-3,00	-2,39	-2,81	-1,51
Народицький	-0,44	-0,18	-0,25	-0,91	-1,71	-0,70
Нов.-Волинський	1,38	4,70	2,45	2,23	2,07	2,57
Овруцький	0,90	1,70	0,03	1,63	-2,01	0,45
Олевський	-0,20	1,08	0,60	1,54	-1,02	0,40
РЗТ	0,29	1,71	0,47	0,17	-1,60	0,21

Власні дослідження по сукупності підприємств, що подають форму № 50-сг

Незважаючи на додатні значення показника, його рівень не можна вважати прийнятним. Норма прибутку на рівні 4,7 означає, що термін окупності елементів основного капіталу становить $100 / 4,7 = 21,3$ роки. Такий строк корисної експлуатації можуть продемонструвати далеко не всі одиниці основних засобів.

Найменше значення норми прибутку спостерігалось по сукупності сільськогосподарських підприємств Малинського району у 2009 р. Попри відносно непогані показники ефективності використання трудових ресурсів (6-те місце серед 9 районів радіаційно забруднених територій за показником продуктивності праці) та використання фондів (5-те місце серед 9 районів за рівнем фондівіддачі), чистий прибуток сільськогосподарських підприємств Малинського району у відношення до вартості капітальних ресурсів у 2009 р. виявився найменшим. Очевидно, причина такого збігу криється не у сфері виробництва, а у сфері реалізації виробленої продукції.

Ще одним критерієм ефективності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств є показник матеріаломісткості продукції. Але у зв'язку з тим, що статистика подає показник валової продукції сільськогосподарства у порівняних цінах 2008 р., а матеріальні витрати оцінюються в цінах поточного року, розрахунок матеріаломісткості позбавлений об'єктивності.

Рейтинг сили впливу факторів моделі на продуктивність праці у сільгосп підприємствах радіаційно забруднених територій

Район	Вплив землезабезпеченості на продуктивність праці:		
	Слабкий	Середній	Сильний
Вол.-Волинський		+	
Ємільчинський		+	
Коростенський			+
Лугинський	Сила впливу значно змінювалася протягом періоду аналізу		
Малинський			+
Народицький	+		
Нов.-Волинський	+		
Овруцький	+		
Олевський	+		
Район	Вплив фондозабезпеченості на продуктивність праці:		
	Слабкий	Середній	Сильний
Вол.-Волинський		+	
Ємільчинський	+		
Коростенський	+		
Лугинський		+	
Малинський	+		
Народицький			+
Нов.-Волинський	+		
Овруцький	+		
Олевський			+
Район	Вплив фондівіддачі на продуктивність праці:		
	Слабкий	Середній	Сильний
Вол.-Волинський	+		
Ємільчинський			+
Коростенський	+		
Лугинський	+		
Малинський	+		
Народицький	+		
Нов.-Волинський			+
Овруцький		+	
Олевський	+		

Власні дослідження по сукупності підприємств, що подають форму № 50-сг

З метою встановлення впливу окремих елементів ресурсного потенціалу на ефективність суспільного виробництва, критерієм якої є продуктивність праці, складемо факторну модель:

$$ПП = ЗЗ \cdot ФЗ \cdot ФВ,$$

де ПП – продуктивність праці, яка вимірюється відношенням валової продукції сільського господарства до чисельності працівників;

ЗЗ – землезабезпеченість, яка вимірюється через відношення площ сільськогосподарських угідь до загальної чисельності працюючих СГП;

ФЗ – фондозабезпеченість, що розраховується як відношення вартості основних фондів до площ сільськогосподарських угідь;

ФВ – фондвіддача, що дорівнює валовій продукції, поділеній на вартість основних фондів.

Застосувавши процедуру нормування значень продуктивності праці, аналогічну використаній при побудові «прямокутника Варзара», встановимо у відсотках вплив кожного множника на продуктивність праці. На основі нормованих значень факторів моделі на продуктивність праці складено рейтинг їх сили впливу (табл. 7). Зокрема, землезабезпеченість працівників виступає ключовим чинником високої продуктивності праці для сільськогосподарських підприємств Коростенського та Малинського районів. Для сільськогосподарських підприємств Народицького і Олевського районів ключовим чинником зростання продуктивності праці виступає фондозабезпеченість, а фондвіддача – для Ємільчинського та Новоград-Волинського районів. В Овруцькому районі вплив фондвіддачі на продуктивність праці оцінюється як середній, натомість вплив екстенсивних чинників (таких як землезабезпеченість та фондозабезпеченість) є слабким. Сільськогосподарські підприємства Володарськ-Волинського району, навпаки, роблять ставку на екстенсивні чинники.

Таким чином, в результаті дослідження вдалося встановити ключові чинники зростання продуктивності праці як важливого критерію ефективності суспільного виробництва, притаманні сільськогосподарським підприємствам районів радіаційного забруднення Житомирської області.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

1. Райони Житомирської області, що відносяться до території радіаційного забруднення, відіграють значну роль в економіці регіону, зокрема в сільському виробництві та зайнятості сільськогосподарського населення.

2. Райони, які входять до складу РЗТ є неоднорідними за показниками забезпеченості основними засобами сільськогосподарського виробництва – фондозабезпеченість, фондоозброєність, що обумовлюються різними характеристиками, які демонструють тенденцію до зменшення.

3. Відносно низька чисельність працівників сільськогосподарських підприємств РЗТ обумовила вищий рівень землезабезпеченості у порівнянні з середніми обласними показниками. Працівники аграрних формувань РЗТ забезпечують достатньо високий рівень продуктивності праці саме завдяки екстенсивному чиннику – високій землезабезпеченості.

4. Зважаючи на низький рівень оплати праці у сільському господарстві, вирішення проблеми відповідності між продуктивністю ресурсу та ефективністю його використання необхідно вирішувати шляхом підвищення продуктивності праці (ключовим чинником виступає фондозабезпеченість, фондвіддача) обумовлює напрямки подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Рижкова Л.О. Статистичний щорічник Житомирської області за 2011 рік / За ред. Л.О. Рижкової. – Житомир : ГУС. – 2013. – 491 с.

2. Малиновський А.С. Системне відродження сільських територій в регіоні радіаційного забруднення: монографія / А. С. Малиновський – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 604 с.

3. Блоха А.В. Поліпшення забезпечення матеріально-технічними ресурсами аграрного виробництва / А.В. Блоха // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 56.
4. Мармуль Л.О. Матеріально-технічне забезпечення регіональних АПК / Л.О. Мармуль // Економіка АПК. – 2007. – № 2. – С. 11–19.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
6. Шпак М.В. Відтворення технічного потенціалу галузей рослинництва в аграрних підприємствах / М.В. Шпак // Економіка АПК. – 2006. – № 10. – С. 7–12.